

YOSH BUXOROLIKLAR FAOLIYATI VA BUXORO AMIRLIGINING TUGATILISHI

Nuraliyeva Difuza

Termiz shahar Politeknikumi Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XX asr boshlarida jadidchilik harakatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan Yosh buxoroliklar tashkilotining siyosiy, ma'rifiy va ijtimoiy faoliyati tahlil qilinadi. Harakatning asosiy maqsadi Buxoro amirligida ijtimoiy islohotlar o'tkazish, adolatli boshqaruvni yo'lga qo'yish, zamonaviy ta'lim tizimini joriy etish va jamiyatni modernizatsiya qilish edi. Tadqiqotda shuningdek, Buxoro amirligining tugatilishi, uning siyosiy inqirozi, Amir Alimxon davridagi ichki ziddiyatlar, tashqi bosimlar va sovet qo'shinlarining 1920-yilgi yurishi natijasida amirlikning qulash jarayoni yoritiladi. Yosh buxoroliklar harakati bu jarayonlarda muhim siyosiy kuch sifatida ishtirok etgani ilmiy asosda bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Yosh buxoroliklar harakati, Buxoro amirligining tugatilishi, jadidchilik va islohotlar, XX asr boshidagi siyosiy jarayonlar, Buxoro inqilobi (1920).*

Аннотация: *В статье анализируется политическая, образовательная и общественная деятельность организации «Молодобухарцы», которая была важной составляющей движения джадидов в начале XX века. Главной целью движения было проведение социальных реформ в Бухарском эмирате, установление справедливого управления, внедрение современной системы образования и модернизация общества. В исследовании также рассматривается процесс роспуска Бухарского эмирата, его политический кризис, распад эмирата в результате внутренних конфликтов в период правления Амира Алимхана, внешнего давления и похода советских войск в 1920 году. Научно доказано, что «Молодобухарцы» участвовали в этих процессах как важная политическая сила.*

Ключевые слова: *Движение «Молодобухарцы», Роспуск Бухарского эмирата, Джадидизм и реформы, Политические процессы начала XX века, Бухарская революция (1920 г.).*

Abstract: *This article analyzes the political, educational and social activities of the Young Bukhara Organization, which was an important component of the Jadid movement at the beginning of the 20th century. The main goal of the movement was to carry out social reforms in the Bukhara Emirate, establish fair governance, introduce a modern education system and modernize society. The study also covers the process of the dissolution of the Bukhara Emirate, its political crisis, the collapse of the emirate as a result of internal conflicts during the reign of Amir Alimkhan, external pressures and the campaign of Soviet troops in 1920. It is scientifically proven that the Young Bukhara Movement participated in these processes as an important political force.*

Keywords: *Young Bukhara Movement, Dissolution of the Bukhara Emirate, Jadidism and reforms, Political processes at the beginning of the 20th century, Bukhara Revolution (1920).*

KIRISH

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mintaqalarida keskin burilish yasadi. Xususan, Buxoro amirligi hududida amalga oshgan modernizatsiya harakati — jadidchilik va uning tarkibiy qismi bo'lgan Yosh buxoroliklar tashkiloti mamlakatning ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy taraqqiyotida alohida o'rin tutadi. Buxoro amirligi o'sha davrda iqtisodiy qo'loqlik, siyosiy izolyatsiya, ma'rifatning sust rivojlanganligi va davlat boshqaruvining mutaassibli bilan ajralib turardi. Amaldagi feodal tartiblar, eski ta'lim tizimi, savdo-iqtisodiy munosabatlarning cheklanganligi amirlikning jiddiy inqirozga yuz tutishiga sabab bo'lgan. Shu sharoitda jamiyatning ilg'or ziyolilari tomonidan yangicha fikrlash, ilm-ma'rifatni rivojlantirish va davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish g'oyalari ilgari surila boshlandi.

Yosh buxoroliklar tashkiloti o'z faoliyatini 1910–1920-yillar oralig'ida jadidchilik harakatining siyosiy qanoti sifatida shakllantirdi. Ularning asosiy maqsadi Buxoro amirligida islohotlar o'tkazish, zamonaviy ta'lim tizimini yaratish, mamlakatni ilm-fan taraqqiyotiga yo'naltirish, adolatli sud va boshqaruv tizimini joriy etish edi. Muhim tomoni shundaki, Yosh buxoroliklar nafaqat ma'rifiy islohotlarni, balki siyosiy o'zgarishlarni ham talab qilgan. Bu harakatning shakllanishi va taraqqiyoti mahalliy ziyolilarning turli markazlarda, xususan, Istanbul, Qozon, Toshkent va Moskva kabi shaharlarda olingan ta'lim va siyosiy tajribalari bilan ham bevosita bog'liq edi. Ular dunyodagi modernizatsiya jarayonlarini kuzatib, Buxoro jamiyatida ham o'zgarishlar zarurligini anglab yetdilar.

1917-yilgi Fevral inqilobi mintaqaning barcha siyosiy kuchlariga yangi imkoniyatlar yaratdi. Aynan shu davrda Yosh buxoroliklar faoliyati siyosiy tus olib, ular islohotlarni talab qiluvchi manifestlar, matbuot nashrlari va siyosiy chiqishlar orqali jamiyatda sezilarli ta'sir kuchiga ega bo'ldilar. Biroq amir Alimxon boshqaruvi ostidagi konservativ kuchlar bu islohotlarni qat'iyan rad etgan. Natijada 1918-yil va 1919-yillarda bir necha bor islohotlar to'g'risida muzokaralar o'tkazilgan bo'lsa-da, ular muvaffaqiyatsiz yakunlangan.

1920-yilda Sovet Rossiyasi qo'shinlarining Buxoroga yurishi hamda Yosh buxoroliklar bilan hamkorlikdagi siyosiy faoliyat natijasida Buxoro amirligi tugatildi va uning o'rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Bu jarayon Markaziy Osiyoda yangi davr — sovetlashuv siyosatining boshlanishiga sabab bo'ldi. Yosh buxoroliklarning ushbu jarayondagi roli, ularning siyosiy qarashlari hamda faoliyati tarixshunoslikda alohida ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot ushbu tarixiy jarayonlarni ilmiy manbalar asosida tahlil qilish, Yosh buxoroliklar harakatining shakllanishi va Buxoro amirligining tugatilishidagi o'rnini o'rganishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan modernizatsiya jarayonlari jadidchilik oqimi shaklida namoyon bo'ldi. Aynan shu harakatning siyosiy qanoti sifatida “Yosh buxoroliklar” tashkiloti yuzaga keldi. Ularning faoliyatiga oid ilk ma'lumotlar 1910-

yillar boshlarida paydo bo'la boshlaydi. Adeeb Xolidning ta'kidlashicha, jadid ziyolilari yangi usul maktablari, matbuot va ma'rifiy ishlari orqali jamiyatni uyg'otishga harakat qilgan hamda Buxoro amirligidagi feodal tartiblar bilan g'oyaviy ziddiyatga kirishgan (Khalid, 1998).

Buxoro amirligida siyosiy tizimning konservativligi va amir saroyining mutaassibliги jadidlar faoliyati uchun jiddiy to'siqlar yaratdi. Shunga qaramay, 1910–1911-yillarda Istanbul va boshqa markazlarda tahsil olib qaytgan bir guruh yosh ziyolilar — Fayzulla Xo'jayev, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, Abdulvohid Burhonov, Mirza Abdulqodir Shakuriy va boshqalar — Buxoroda siyosiy islohotlar zarurligini ilgari sura boshladilar. Fayzulla Xo'jayev o'zining “Iz istorii Bukharskoy revolyutsii” (1926) asarida harakatning shakllanishi, dastlabki tashkiliy yig'ilishlar va siyosiy talablari haqida batafsil ma'lumot beradi.

Dastlab Yosh buxoroliklar harakati ma'rifiy yo'nalishda ish olib bordi. Ular yangi usul maktablarini ochish, darsliklar yaratish, matbuot orqali jamiyatda ma'rifatparvar g'oyalarni targ'ib qilishni maqsad qildilar. Ammo amirlikda ta'lim tizimi mutlaq diniy tusga ega bo'lgani, zamonaviy fanlardan uzoqligi sababli jadidlarning bu tashabbuslari saroy amaldorlari tomonidan qarshilikka uchradi.

1917-yilda Rossiyada Fevral inqilobi sodir bo'lgach, Buxorodagi siyosiy hayot ham faollashdi. Yosh buxoroliklar qisqa muddat ichida siyosiy kuchga aylandi va amirlikda islohotlar joriy etilishi bo'yicha rasmiy takliflar bilan chiqdi. Ularning 1917-yil oxiri va 1918-yil boshlarida e'lon qilgan manifestlarida bir qator talablari aniq ifodalandi: zamonaviy maktablar ochish, qonuniy sud tizimini shakllantirish, soliq tizimida adolatni ta'minlash, davlat boshqaruvini yangilash.

Shu bilan birga, Rossiya hududida tashkil topayotgan siyosiy partiyalar, jumladan, bolsheviklar, eserlar va musulmon siyosiy tashkilotlari bilan ham aloqa o'rnatildi. Biroq amir Alimxon islohotlarga qat'iy qarshi chiqdi. 1918-yil mart oyida Yosh buxoroliklar tomonidan islohot talab qiluvchi norozilik namoyishlari tashkil etildi, ammo bu harakat amir qo'shinlari tomonidan shafqatsiz bostirildi. Ko'plab jadid ziyolilari qatl qilindi, ayrimlari esa Turkiston yoki Afg'onistonga qochishga majbur bo'ldi.

Buxoro amirligining siyosiy-iqtisodiy inqirozi XIX asr oxiridan boshlangan bo'lib, 1910–1920-yillarga kelib yanada kuchaydi. Robert Bekker o'zining “Russia's Protectorates in Central Asia” (1968) tadqiqotida Buxoro Rossiya imperiyasining yarim mustamlakasi sifatida mavjud bo'lib, iqtisodiy mustaqilligi deyarli cheklanganini qayd etadi. Amirlikdagi soliq tizimining og'irligi, qishloq xo'jaligiga bog'liq iqtisodiyotning bozor talablariga mos kelmasligi ham iqtisodiy turg'unlikni kuchaytirgan.

Amir Alimxonning 1911-yildan boshlab olib borgan siyosiy boshqaruvi murosasizligi, jadidlar ta'qibiga sabab bo'lgan siyosiy repressiyalar, tashqi kuchlar bilan murakkab diplomatik munosabatlar mavjud tizimning muqarrar yemirilishiga olib keldi. Paul Bergne (2007) ta'kidlashicha, Markaziy Osiyodagi kuchlar muvozanati o'zgarib, sovetlarning mintaqa ustidan nazorat o'rnatish siyosati keskin kuchaygan bir paytda amirlik o'zini himoya qila olmas edi.

1920-yilda sovet rahbariyati Buxoroda sovetparast kuchlarni qo'llab-quvvatlash orqali amirlikni tugatishga qaror qildi. Turon va Turkiston kommunistik tashkilotlari Buxoro hududida faoliyatini kuchaytirar ekan, Yosh buxoroliklar harakati ham sovet kuchlari bilan muayyan ittifoq tuzdi. Chunki ular uchun amirlik tuzumini tugatish va islohotlarni amalga oshirishning boshqa real yo'li qolmagandi.

1920-yil 28-avgustda Qizil Armiya Buxoro tomon yurish boshladi. 2-sentyabr kuni Buxoro qal'asi bombardimon qilindi va amir Alimxon mamlakatdan qochishga majbur bo'ldi. 6-sentyabr kuni Buxoro amirligi rasman tugatildi va uning o'rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil topdi. Fayzulla Xo'jayev yangi respublikaning birinchi rahbarlaridan biri sifatida siyosiy islohotlarni boshlab berdi.

Bu voqea, bir tomondan, Buxoro tarixida yangi davrni boshlab bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, sovetlar tomonidan Markaziy Osiyoni to'liq nazorat qilish jarayonining yakuniy bosqichlaridan biri bo'ldi. Holzwarthning tadqiqotlarida qayd etilishicha (Holzwarth, 2005), Buxoro inqilobi mahalliy modernizatsiya kuchlarining faoliyati bilan birga, tashqi siyosiy omillar bosimi natijasida yuzaga kelgan murakkab jarayon edi.

Yosh buxoroliklar harakati Buxorodagi ma'rifat, siyosiy yangilanish va modernizatsiya uchun g'oyaviy asos yaratdi. Ularning faoliyati qisqa muddatli bo'lishiga qaramay, ular olib borgan kurash amirlikning tugatilishi, yangi siyosiy tizim shakllanishi va Buxoro jamiyatining modernizatsiya yo'liga kirishi uchun muhim zamin yaratdi.

Xulosa

Yosh buxoroliklarning ijtimoiy-siyosiy faolligi va Buxoro amirligining tugatilishi jarayonlari XX asr boshidagi Markaziy Osiyo tarixining eng muhim bosqichlaridan biridir. Ushbu tadqiqot davomida ko'rib chiqilgan manbalar, xususan Turkiston Muxtoriyati, Yosh buxoroliklar harakati, jadidlar faoliyati va 1920-yilgi Buxoro inqilobi haqidagi arxiv hujjatlari hamda ilmiy tadqiqotlar, davr voqealarini chuqur yoritadi. Yosh buxoroliklar harakati o'z davrida Buxoro jamiyatini modernizatsiya qilish, ta'lim tizimini isloh etish, iqtisodiy rivojlanish va demokratik institutlarni shakllantirish kabi bir qator tub o'zgarishlar uchun mafkuraviy va siyosiy asos yaratgan edi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Buxoro amirligining siyosiy tuzumi XX asr boshiga kelib ichki iqtisodiy inqiroz, ijtimoiy tengsizlik, eskicha boshqaruv usullarining zamon talablariga javob bermasligi kabi omillar tufayli zaiflashib borayotgan edi. Aynan shunday sharoitda jadidlar va Yosh buxoroliklar islohot g'oyalarini ilgari surib, jamiyatni yangilash yo'lida muhim tashabbuslar ko'rsatdilar. Ularning matbuot faoliyati, siyosiy tashkilotlarga birlashishi va xalqni ma'rifatga chorlashi Buxoro amirligida islohotlar bo'yicha fikrlar uyg'otdi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. Зияева Д. Ю. Бухоро амирлиги: XIX аср охири – XX аср бошларидаги ислохотлар ва сиёсий жараёнлар. – Тошкент: Akademnashr, 2019. – 256 б.
2. Ходжаев Ф. Бухоро инқилоби тарихидан. – Тошкент: Фан, 1997. – 312 б.

3. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. — Berkeley: University of California Press, 1998. — 354 p.
4. Khodzhaev F. Iz istorii Bukharskoy revolyutsii. — Moskva: Gosizdat, 1926. — 180 s.
5. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. — Cambridge: Harvard University Press, 1968. — 412 p.
6. Bergne P. The Birth of Tajikistan: National Identity and the Origins of the Republic. — London: I.B. Tauris, 2007. — 214 p.
7. Holzwarth W. Revolt and Reform in Bukhara 1917–1924. — Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2005. — 320 p.